

MAKEDONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN TÜRKÇE YAZMA ESERLER ÜZERİNE

AYDEMİR, Yaşar*
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Bildirimiz, Makedonya Kütüphanelerinde bulunan Türkçe el yazması eserlerin genel bir tanıtımını konu almaktadır.

Makedonya'nın değişik şehirlerinde bulunan kütüphane ve arşivlerde 1231 Türkçe el yazması eser bulunmaktadır. Çalışmamızda bu eserlerin alt dalları ile birlikte farklı disiplinlere göre dağılımı ele alınacak ve Makedonya kütüphanelerinde bulunan Türkçe yazma eserlerin saklama koşulları ile eserlerin bilim âlemine sunulması hususunda yapılması gerekenlere dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Ohri, Manastır, İslam Birliği Kütüphanesi, Üsküp Devlet Arşivi.

GİRİŞ

Balkanlar, coğrafi konumu ve değişik dinlerden, kültürlerden ve ırklardan halkları ile tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bugün de aynı önemini muhafaza etmektedir. Dünya tarihi ve kültüründe etkin olduğu kadar Türk tarihi ve Türk kültürü açısından da son derece önemli bir bölgedir. Bugün irili ufaklı devletçiklere bölünmüş olan Balkanlar hâlâ büyük bir imparatorluğun; Osmanlı medeniyetinin izlerini taşımaktadır.

Osmanlı yönetim geleneğinin, devleti temsil eden zevatın etrafında kültürün taşıyıcısı olan sanatçılara yer vermesi, belli şehirleri kültür merkezi hâline getirmiştir. Balkanlarda da neredeyse her bir şehir bir kültür merkezi hâline gelmiştir. Âşık Çelebi'nin "Prizren'de çocuk doğsa adından önce mahlasın koyarlar", "Priştine'de çocuk doğsa diviti belinde doğar." (Kılıç, 1994: 482; İsen, 1997: 144-45) ifadeleri bölgedeki kültürel ortamın zenginliğini göstermesi açısından önemlidir.

1392 yılında Yıldırım Bâyezid döneminde Türk yönetimine giren ve 20. yüzyılın başlarına kadar İmparatorluk bünyesinde kalan Makedonya'nın kültürel varlığımız bakımından büyük bir önemi vardır. Her taşına Osmanlı medeniyetinin ruhu sinmiş olan Makedonya, taşınır taşınmaz birçok kültürel

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. e-posta: yasaraydemir@yahoo.com; aydemir@gazi.edu.tr

mirasa da ev sahipliği yapmaktadır. Makedonya, kültürel ve bilimsel hayatın canlılığının göstergesi el yazması nadir eserler açısından da zengin bir ülkedir.

Tebliğimize konu olan Türkçe el yazması nadir eserler Makedonya'nın belli merkezlerinde toplanmıştır. Bunların başında aynı zamanda başkent unvanını da taşıyan Üsküp gelir. Ülke çapındaki el yazması eserlerin büyük bir kısmı bu şehirdeki Üniversite kütüphanesi olarak da bilinen Millî Kütüphane'de toplanmıştır. Makedonya genelinde tespit edebildiğimiz 1231 el yazması Türkçe eserin 998'i bu kütüphanenin koleksiyonlarında bulunmaktadır. Bunlardan MST I koleksiyonunda 4, MST II koleksiyonunda 468, OMCT I koleksiyonunda 166, OMCT II koleksiyonunda 264, OMCT III koleksiyonunda 96 eser mevcuttur. Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi'ndeki 104, Makedonya Devlet Arşivindeki 20 eser bu sayıya dâhil edilince Türkçe yazmaların büyük bir bölümünün Üsküp'te bulunduğu görülecektir. Geri kalan eserlerden 104'ü Ohri Devlet Arşivi'nde, 5'i de Manastır Müzesi kütüphanesinde bulunmaktadır.

Makedonya kütüphanelerinde bulunan el yazması Türkçe eserlerin buldukları koleksiyonlar, eserlerin değişik bilim dallarına göre tasnifi ve koleksiyonların fizikî şartlarına dair bilgilere geçmeden önce, çalışmamızda eserlerin oluşturduğu gruplamaya ilişkin bir açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Kütüphanelerde bulunan eserleri ayrıntılı olarak kesin bir ifade ile bir gruba dahil etmek hayli zordur. İlahiyat alanına giren bir eserin estetik değeri dikkate alınarak aynı zamanda edebiyat grubuna girmesi mümkündür. Aynı şekilde tasavvuf grubuna giren bir eserin aynı zamanda hem ilahiyata hem halk kitapları grubuna hem de edebiyat alanına girmesi olasıdır. Biz gruplandırma yaparken bu zorlukların bilincinde idik. Kabaca bir tasnifle mümkün olduğu kadar estetik değeri ağır basan eserleri edebiyat grubuna alırken muhteva açısından belli bir bilim dalına ağırlık veren eserleri de ilgili başlıklar altında topladık. Buna rağmen tereddüt ettiğimiz eserler varsa bunları “Diğer” başlığı altında bir araya getirdik. Özellikle mecmualarda karşılaştığımız birden fazla konuya giren, tasavvufî, dinî, tarihî ve estetik ürünleri içinde barındıran eserleri de “Karışık” grubu içerisinde değerlendirdik. Farklı disiplinlerdeki eser sayısını verirken zaman zaman da o disiplinle ilgili dikkat çekici sayıda eser varsa onlara işaret etmeye çalıştık. Şüphesiz en sağlıklı olanı, adı geçen koleksiyonların katalogunun ortaya konması ve taramanın oradan yapılmasıdır. Biz tebliğimizde yaptığımız kaba bir tasnifle Makedonya'da bulunan Türkçe el yazması eserlerin zenginliğine dikkat çekmeye çalıştık. Konuyla ilgili çalışmamızın basıldığını da buradan ifade etmek isterim (Aydemir-Hayber, 2007: VI+610).

Makedonya Arşiv ve Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazma Eser Koleksiyonları

1. Makedonya Devlet Arşivi Kütüphanesi

Makedonya Devlet Arşivi kütüphanesinde biri fetva 11'i ilahiyat, 3'ü edebiyat, 1'i sözlük, 1'i astroloji, 2'si tasavvuf, 1'i mantık ve diğeri de karışık olmak üzere toplam 20 eser yer almaktadır.

Karton kutular içerisinde Arapça ve Farsça olanlarla birlikte saklanan eserlerin tasnifi ve katalog bilgileri tarafımızdan yapılmış ve kütüphane yönetimi de bu tasnife uyararak eserleri ayrı kutulara koymuştur.

2. Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi

Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi adından da anlaşılacağı üzere bir fakülte kütüphanesidir. Çalışma yaptığımız 2003 yılında henüz yeni bir fakülte ve buna bağlı bir kütüphane olması hasebiyle yazma eserler üzerine bir çalışma yapılmamıştı. Buradaki Türkçe el yazması eserler kütüphane yönetiminin destekleri ile diğeri Arap harfli yazma ve basmalardan ayrılmış ve numara verilerek fişlenmiştir (Aydemir-Hayber: 2004: 157-189).

Bu koleksiyon, 2'si tefsir, 6'sı fetva-vaaz, 8'i mecmua, 6'sı Birgivi Vasiyetnamesi, 3'ü ilmihal olmak üzere 40'i ilahiyat; 2'si tarih; 3 mecmua, altı Muhammediye nüshasının dikkat çektiği 22'si edebiyat; 4'ü sözlük, 2'si tıp, 1'i Debre Mahkeme Zabıt Kayıtlarını içine alan 9 hukuk, 4'ü tasavvuf, 3'ü sarf-nahiv, altısı gruplanamayan, 13'ü de çoğu manzum-mensur mecmuaların oluşturduğu eserleri içine almaktadır.

Adı geçen kütüphanedeki eserlerin korunma şartlarının diğeri kütüphane ve arşivlerdeki eserlerden daha iyi olduğunu söylemek yerinde olur.

3. Makedonya Millî Kütüphanesi Manuscript Turks I Koleksiyonu

Bu koleksiyonda bulunan 4 eserin 2'si ilahiyat, mecmualardan oluşan 2'si de edebiyat alanına giren eserlerdir.

4. Makedonya Millî Kütüphanesi Manuscript Turks II Koleksiyonu

Bu koleksiyon hem Üsküp Millî Kütüphanesinin hem de Makedonya'da yazma eser bulunduran koleksiyonların en hacimlisidir. Toplamda 468 el yazması Türkçe eser barındırmaktadır. 468 yazmadan 132'si ilahiyat, 7'si tarih, 180'i edebiyat, 3'ü felsefe, 8'i tıp, 10'u tabirname, 30'u tasavvuf, 26'sı hukuk, 26'sı sözlük, 10'u astroloji, 2'si coğrafya, 24'ü diğeri başlığı altında, 5'i fal, 5'i sarf-nahiv, 2'si de karışık grubuna girmektedir.

İlahiyat başlığı altındaki 107 eserden dördü akaid, 6'sı tefsir, 25'i fetva, ondan fazlası ilmihal, 20'si birden fazla eseri içinde barındıran 25 mecmua,

10'u Birgivî Vasiyetnamesi şerhi olmak üzere 12'si şerhtir. Edebiyat başlığı altında gruplanan 180 eserden 16'sı divan, 23'ü Hamzaname ciltleri, 39'u mecmua, yedisi mevlid ve 21'i şerhtir. Tasavvuf konulu 30 eserin 12'si mecmuadır. Hukuk başlığı altındaki 26 eserin altısı mecmuadır. 26 sözlükten yarısı Tuhfe-i Şâhidî nüshasıdır. Divanlar arasında Azbî, Bahrî, Şerîf, Hevâyî, Nesîmî, Rûhî, Fizâhî, Nâbî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Şâkir, Zuhûrî, İbrahim Hakkî, Zâtî gibi şairlerin divanı bulunmaktadır.

5. Makedonya Millî Kütüphanesi Ottoman Manuscript Turks I Koleksiyonu

Adı geçen koleksiyonda 166 Türkçe el yazması eser tespit edilmiştir. Bunlardan 65'i ilahiyat, 60'ı edebiyat, 7'si sözlük, 2'si tıp, 3'ü astroloji, 1'i halk kitapları, 1'i hukuk, 14'ü tasavvuf, 2'si sarf-nahiv, 5'i diğer, 1'i veterinerlik, 4'ü de karışık grubuna dâhil ettiğimiz eserlerden oluşmaktadır.

Bu koleksiyonun İlahiyat başlığı altındaki 65 eserden 3'ü akaid, biri tefsir, ikisi vaaz, 17'si mecmua olup 9'u dua mecmuasıdır. 7 ilmihal, 5'i Birgivî'nin Vasiyetname Şerhi olmak üzere 6 şerh yer alır. Edebiyat konulu 60 eserden 41'i cöktür. Cönklerde, çoğu mutasavvif şair olmak kaydıyla, birçok divan şairine ait şiir mevcuttur. Bu grupta 10 mecmua ile Remzî ve Fehîmî'ye ait iki de divan yer alır. Bu koleksiyondaki yedi sözlükten 2'si Tuhfe-i Şâhidî'dir. Tasavvufî eserlerin 8'i mecmualardan oluşur.

6. Makedonya Millî Kütüphanesi Ottoman Manuscript Turks II Koleksiyonu

OMCT II Koleksiyonunda 82'si ilahiyat, 5'i tarih, 65'i edebiyat, 17'si sözlük, 6'sı tıp, 2'si astroloji, 5'i halk kitapları, 14'ü hukuk, 23'ü tasavvuf, 1'i sarf-nahiv, 25'i diğer, 19'u karışık grubuna giren 264 eser bulunmaktadır.

İlahiyat başlığı altında 3 akaid, 2 tefsir, 7 ilmihal, 18 mecmua, 7'si vasiyetname şerhi olmak üzere 9 şerh, ayrıca 8 vasiyetname, 10'u fetva; edebiyat başlığı altında 7 divan, 9 mecmua, 8 mevlid, 7 Muhammediye, 2'si Muhammediye şerhi olmak üzere 5 şerh bulunmaktadır. Divanlardan 2'si Nakşî, 2'si Niyazî-i Mısırî'ye, diğerleri de Şevkî, Nâbî ve Vîrânî'ye aittir. Bu koleksiyonda bulunan sözlüklerden 5'i **Ahterî-i Kebîr**, 8'i de **Tuhfe-i Şâhidî** ve şerhleri olarak dikkati çeker. Hukuk başlığı altında bulunan eserlerden 6'sı mecmuadır. Yine tasavvuf bahsinde 12, diğer bahsinde 7 ve karışık bahsinde de 19 mecmua bulunmaktadır.

7. Makedonya Millî Kütüphanesi Ottoman Manuscript Turks III Koleksiyonu

Bu koleksiyondaki eserlerin 40'ı ilahiyat, dördü tarih, 38'i edebiyat, 5'i sözlük, 2'si tıp, 12'i halk kitabı, 1'i hukuk, 1'i tasavvuf, 3'ü diğer, 1'i ziraat grubuna girer. Toplamda 96 el yazması Türkçe eser bulunmaktadır.

İlahiyat grubu ikisi şerh, altısı İmadu'l-İslam isimli eser, 21'i fetva, 5'i tefsirden oluşmaktadır. Edebiyat bahsinde 27 Muhammediye yazması dikkati çekmektedir. **Sultan Selim'in Divanı Şerhi** ile **Virânî Baba Divanı**, Garipname, **Hadikatü's-Süedâ** ve **İskendername** de bu grubun dikkate değer eserlerindedir. Sözlüklerin üçü **Ahterî-i Kebîr**, biri **Vankulu Lügatı**, diğeri **Tercümânu's-Sihâh**'tır. **Câmiü't-Tevârih**, **Târih-i Resûlullah**, **Târih-i Taberî**, **Tevârih-i Âl-i Osman** bu koleksiyonun tarih grubunu oluşturur.

Makedonya Millî Kütüphanesi'nde yer alan koleksiyonların bir kısmının kütüphane kataloğu yapılmıştır. Ancak bunların sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Kütüphane fişlerinde yer alıp da istenildiğinde farklı eser gelmesi veya adı geçen eserin yerinde olmaması veya bulunamaması çok sık karşılaşılan bir durumdur. Kısmen Osmanlı Türkçesi bilen kütüphane görevlisinin emekli oluşu ve yerinin Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça bilen bir uzman tarafından doldurulmaması bu eserlere ulaşmayı neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Buradaki eserlerin bir kısmı çelik raflarda saklanmakta, bir kısmı ise hâlâ yığın hâlinde kurtarılıp okuyucunun hizmetine sunulmayı beklemektedir. Her yıl özel ellerde bulunan eserlerin bu kütüphaneye toplanması buradaki iş yoğunluğunu artırmakta, konusuna hâkim bir uzmanın ilgisini beklemektedir.

8. Ohri Devlet Arşivi Koleksiyonu

Ohri Devlet Arşivi'nde 36'sı ilahiyat, biri tarih, 27'si edebiyat, 6'sı sözlük, 4'ü hukuk, 3'ü tıp, 6'sı astroloji, 6'sı tasavvuf, 2'si halk kitabı, 8'i diğer, 4'ü karışık ve 3'ü sarf-nahiv kitabı olmak üzere toplam 105 eser bulunmaktadır.

İlahiyattaki eserlerin 8'i mecmua, 1'i tefsir, 8'i fetva, 4'ü ilmihal, 4'ü Birgivi'nin Vasiyetname'si ve Şerhi'dir. Edebiyatta, Bâkî ve Ahmed Paşa'nın divanı ile dokuz mecmua, 2 mevlid dikkati çekmektedir. Astroloji konusunda da 4 mecmua bulunmaktadır.

Ohri Devlet Arşivi'nde bulunan eserler üzerinde arşiv yetkililerince yapılmış herhangi bir çalışma yoktur. Eserler, kolilere gelişigüzel doldurulmuştur. Arşivde bu eserlerin herhangi bir kaydı da bulunmamaktadır. Eserlerin tamamı gelişigüzel atılmış koliler içerisinde. Arapça, Farsça, Türkçe, hatta Makedonca el yazması ve matbu eserler aynı kutularda yer almış, herhangi bir tasnife tâbi tutulmamıştır. Göl kenarında olan Ohri şehrinin arşivinde gerekli önlemler alınmadığı için eserlerin bir kısmı nemden ciddî olarak etkilenmiş, kâğıdı birbirine yapışmış, mürekkebi dağılmış durumdadır. 2004 yılı yazındaki çalışmalarımızda önce matbu ve el yazması Arap harfli eserler ayıklanmış, sonra Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmaları ayrılarak farklı kutulara konmaları sağlanmıştır. Katalog için üzerinde çalışılan buradaki Türkçe el yazmalarına geçici birer numara verilerek ötekilerden ayrılmaları sağlanmıştır (Aydemir-Hayber, 2007: 341-386).

9. Manastır Müzesi Koleksiyonu

Bu koleksiyonda 3'ü ilahiyat, 1'i tıp, 1'i de karışık olmak üzere 5 eser bulunmaktadır. İlahiyata ait **Duâ Mecmuası**, **Kitâb-ı Kırk Suâl**, **Mecmua-i Resâil**; Tıp alanına ait **Mecmua-yı Şifânâme**; Karışık başlığına da **Mecmua-i Resâil ve Eş'âr** adlı eser girmektedir.

Atatürk'e ait bir bölümün de bulunduğu bu müzede, beklenen sayıda Türkçe el yazması eser bulunamamıştır. Önceki kayıtlarda Manastır Müzesi'nde gösterilen kimi eserlerin bulunamayışı ve Makedonya Millî Kütüphanesi'ndeki bazı eserlerin üzerinde Manastır Müzesi mührü bulunması, eserlerin merkeze toplandığı intibamı veriyor.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda ayrıntılarıyla gösterilen Makedonya kütüphane ve arşivlerindeki dokuz koleksiyonda 1231 eser yer almaktadır. Genel bir gruplama ile bu eserlerin 375'i ilahiyat, 339'u edebiyat, 80 kadarı tasavvuf, 66'sı sözlük, 55 kadarı hukuk, 23'ü tıp, 19'u tarih alanına girmektedir. Karışık ve diğer gruplarındaki eserlerin büyük bir kısmının edebiyat alanına giren eserler olduğu dikkate alındığında edebiyat ve ilahiyat alanlarının başa baş geldiği görülecektir.

Kitaplar, bizim bilimsel, kültürel ve toplumsal hafızalarımızdır. Makedonya arşiv ve kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz Türkçe el yazması 1231 nadir esere, her biri en az Türkçe el yazması eserlerin sayısı kadar olan Arapça ve Farsça eserler ile özel ellerde bulunan eserler ilave edildiğinde rakamın birkaç katına çıkacağı ortadadır. Makedonya'da bulunan eserlerin bir kısmının dünyada tek nüsha olduğu göz önüne alınırsa meselenin ehemmiyeti kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Buradan hareketle;

– Atalarımızdan bize miras kalan, hatta dünya mirası kabul edilen bu eserlerin bir an önce sıhhatli bir envanterinin çıkarılması elzem görünmektedir. İlgili sahaların bilim adamlarının katkılarıyla Arapça ve Farsça eserlerin de katalogu hazırlanmalıdır.

– El yazması eserlerin sıhhatli ortamlarda saklanması hem uzman hem de fizikî mekân ve malzeme gerektirmektedir. Bugünkü hâliyle Makedonya devlet makamları ve kütüphane yönetimlerinin bunun üstesinden gelmesi ve buraya kaynak ayırması mümkün görünmemektedir. Kültür Bakanlığı veya TİKA kanalıyla bir süreliğine de olsa uzman veya uzmanlar görevlendirilmesi ve fizikî imkânlarının desteklenmesi isabetli olacaktır. Uzman görevlendirilmesi yapılmıyorsa, konuyla ilgili uzmanlaşmış Makedon vatandaşı bir soydaşımızın burada görevlendirilmesi sağlanabilir.

– Aynı durum Makedonya Devlet Arşivlerine bağlı kütüphaneler için de geçerlidir. Arşivlerle ilgili iki devlet arasında bir protokolün olduğunu bilmemize ve bu durumu Makedon makamlarına iletmemize rağmen, özellikle

Ohri Devlet Arşivindeki eserlerin baş ve sonlarının kopyasına bile müsamaha gösterilmemiş, her bir kopya için astronomik rakamlar istenmiştir. Buradaki pürüzün Devlet Arşivleri nezdinde çözülebileceğine inanıyoruz.

– Envanteri çıkarılan eserlerin bir sonraki aşamada değişik nedenlerle tahrip olmuş, bozulmuş olanlarının bakımı yapılmalıdır. Bunun için yetkili mercilerce Makedonya hükümeti nezdinde girişimlerde bulunularak konuyla ilgili uzman görevlendirilmesi yapılarak eserlerin bakım ve tamiri yoluna gidilmelidir.

– Gelişen teknolojik imkânlardan istifade ile buradaki eserlerin dijital ortama aktarılarak arşivlenmesi, araştırmacı ve okuyucuların hizmetine sunulması mümkündür.

– Bu kütüphane ve arşivlerden ikili ilişkiler dışında neredeyse kitap kopyası almak imkânsız gibidir. Arşiv ve kütüphaneler arasındaki kitap alış-veriş ağı geliştirilmeli, Makedonya nezdinde kurulan ilişkilerin sürekliliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Filiz Kılıç, **Âşık Çelebi, Meşâiru's-Şuarâ, İnceleme Tenkitli Metin**, GÜSBE. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

Mustafa İsen, *Edebiyat Tarihi Açısından Priştine ve Bu Şehir Doğumlu Divan Şairleri, Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997.

Yaşar Aydemir-Abdulkadir Hayber, “*Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi Katalogu*” **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı**, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. , Ankara 2004, s. 157-189.

Yaşar Aydemir-Abdulkadir Hayber, “*Makedonya Ohri Arşivi Türkçe Yazmalar Katalogu*”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Bahar 2007, S. : 41, s. 341-386.

Yaşar Aydemir-Abdulkadir Hayber, **Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Katalogu**, Ankara 2007.

